

**DAGLIGA OMSORGER FÖR
SAMHÄLLSDELTAGANDE**

**En omsorgsmodell för
vuxna personer med handikapp**

Kent Ericsson

**Pedagogiska Institutionen
Uppsala Universitet**

FÖRORD

En förändring av omsorger om personer med begåvningshandikapp har gällt huvudmannskapet för detta stöd. Medan landstingens ansvar har avvecklats, har kommuner fått överta detta. Detta skifte är inte enbart en organisatorisk fråga. Istället gäller detta skapandet av nya förutsättningar för att förmedla stöd och service. Dagcenter var en naturlig form när landstingen bedrev denna verksamhet. Men hur skall man se på dagliga verksamheter när de sker i kommunal regi?

När Lidingö kommun övertog ansvaret för dagliga verksamheter från Stockholms läns landsting före 1985 års lag, valde man att inte bygga något dagcenter. Istället ville man utnyttja de lokala resurser som fanns i de miljöer, verksamheter och personer som man disponerade.

Detta Lidingö-projekt dokumenterades av mig själv tillsammans med psykolog Ingrid Nilsson. I en del av rapporten beskrivs de första stegen av den dagliga verksamhet som sedan utvecklats till att idag utgöra en mer omfattande organisation "Ö-gruppen". I en andra del av rapporten från projektet fanns en historisk bakgrund samt en ny modell för denna omsorgsform. Dessa har fortfarande aktualitet och får därför sin redovisning här.

Uppsala 1991

Kent Ericsson

INNEHÅLL

Dagliga verksamheter - historik och utveckling

Dagliga omsorger för samhällsdeltagande - En omsorgsmodell för vuxna personer med handikapp

1. Inledning
2. En första förutsättning
3. En andra förutsättning
4. En tredje förutsättning
5. Deltagande I samhällslivet
6. Trygga och säkra miljöer
7. Verksamhetsgruppen
8. Dagliga omsorger i kommunen
9. Stöd till verksamhetsgrupperna
10. Diskussion av modellen

Slutdiskussion

Referenser

DAGLIGA VERKSAMHETER - HISTORIK OCH UTVECKLING

Verksamheter på de första anstalterna

Vilka dagliga omsorger som vuxna personer med begåvningshandikapp får erfara är naturligtvis nära knutet till den utveckling som äger rum av samhällets stöd och service till denna grupp. När anstalterna skapades under senare delen av 1800-talet, var det därför huvudsakligen genom dem som man erbjöd dagliga omsorger.

De som fanns var arbetshem och asyl. Arbetshemmet inrättades för de "bildbara", medan asylerna blev vårdformen för dem med ett svårare handikapp, de som betraktades som "obildbara". De fick därför lämna skolanstalten, och den undervisning som gavs där (Söder, M. 1978).

Den enda omsorgsform som erbjöds utanför anstalt var den kontrollerade familjevården, vilken introducerades kring sekelskiftet. Den blev dock inte så vanlig, men den som fanns ägde vanligtvis rum i familjer på landsbygden.

De dagliga verksamheter som man därför fick ägna sig åt var sådana som var naturliga på dessa anstalter. Medan det fanns möjlighet till ett aktivt liv på arbetshemmet, var det en förhållandevis passiv tillvaro som gavs om man vistades på asylerna.

Eftersom dessa vårdformer vanligtvis var förlagda till landsbygden, blev det arbetsuppgifterna där, i och kring de byggnader som utgjorde anstalten, som kom att utgöra verksamheter för dessa personer. Den knappa ekonomin betydde också att man fick utföra sysslor som bidrog till anstaltens försörjning.

Där man bodde fanns uppgifter som matlagning, städning och tvätt. Det fanns också tillfällen till textilt arbete, främst för kvinnorna. Tillhörde man dem med ett lättare handikapp fanns också uppgifter i arbetet med vården av de yngre.

Det fanns också ett utearbete som bl.a. innebar skötsel av byggnader, gångar och gräsmattor. Fanns det en trädgård gav den också arbetsuppgifter. Eftersom arbetshemmen ofta var förlagda till lantbruk fanns ytterligare sysslor av detta slag som behövde skötas.

De första sysselsättningshemmen

Men det fanns också en tradition av ett annat slag som tog sin början redan vid sekelskiftet. I vissa större städer, exempelvis Stockholm och Norrköping, hade man vid sidan av anstaltsvården skapat externatskolor. Dessa gjorde det möjligt för barn och ungdomar att bo kvar hos sina familjer och gå till skola på hemorten under dagtid.

När de blev vuxna och fortfarande bodde kvar i sina familjer, kvarstod behovet av aktiviteter under dagtid. I Stockholm började man därför på frivillig väg, tillsammans med KFUK, att ordna sysselsättning under dagtid.

1932 bildades en liten grupp för silverputsning, vilken senare fick en fastare form i "slöjdskolan" där man arbetade med sömnad och vävning. Verksamheten utvecklades och fick en mer etablerad form så att den under åren 1932 - 1952 kom att kallas Torborgsskolan efter Torborg Bäckström, en drivande kraft bakom denna utveckling.

När Stockholms stad övertog verksamheten 1952 kom den att kallas Torborgsgården och fick då funktion av vad som senare skulle kallas sysselsättningshem (Bergström, G. et al, 1977).

Malmqvistska gården, som bildades under 40-talet, blev också en plats för sysselsättning och aktivering av både barn och vuxna, som hade behov av dagliga verksamheter utanför sitt föräldrahem (Eriksson, I. Engdahl, C. 1986). Både Torborgsgården och Malmqvistska gården har omvandlats så att de idag fungerar som dagcenter.

På detta sätt bildades en tradition av dagliga verksamheter utanför de traditionella anstalterna. Den fick ett mer officiellt erkännande genom 1954 års lag om undervisning och vård av denna handikappgrupp, då den föreskrev att "extern arbets- och sysselsättningsavdelning" skulle vara en vårdform (SFS 1954:483). I förarbetena till lagen beskrevs Malmqvistska gården ingående som en förebild (Granath, K-E. 1955).

Att den fick detta erkännande hade sin grund i att man genom 1954 års lag strävade efter att finna "öppna vårdformer". Dessa blev, tillsammans med inackorderingshem, som man också nämnde i denna lag, de första stegen på väg mot dagens integrerade omsorgsformer.

Dagliga verksamheter på vårdhem

1954 års lag föreskrev också att det skulle finnas vårdhem för personer med ett mer svårt begåvningshandikapp. Detta fick till följd att äldre anstalter moderniserades och till att en serie av vårdhem kom att byggas under 50-, 60- och 70-talen. I och med att man började bygga dessa "moderna" vårdhem förändrades också karaktären på vilka dagliga verksamheter som erbjöds.

Bakom detta låg ett omfattande behov av vård som inte blivit tillgodosett under åren före och direkt efter det andra världskriget. Att skapa en vårdform som skulle möjliggöra vård för många förverkligades därför genom denna utbyggnad. Detta innebar inte bara att vårdhemmen blev fler utan de blev också större än vad de tidigare anstalterna varit.

Det var dock en låg levnadsstandard som erbjöds på dessa vårdhem. För dem med ett svårare handikapp, blev det inte heller nu, liksom det inte varit tidigare på asylerna, självklart att alla skulle ha tillgång till verksamheter under dagtid. Det var istället endast en begränsad grupp som fick sysselsättning. På det första vårdhemmet i denna serie, Carlslunds vårdhem i Upplands Väsby, ansågs vid den här tiden att det måste ses som en framgång att så många som 40 %, främst de med ett lättare handikapp, fick tillgång till någon form av organiserad daglig sysselsättning (Carlslund, 1965).

Den serie av vårdhem som byggdes efter 50-talet blev modifierade medicinska sjukvårdsinrättningar - man skulle bedriva vård av personer med begåvningshandikapp. Yrkesgrupper och yrkesroller, liksom behandlingsfilosofi och begrepp i det vardagliga arbetet, togs över från det medicinska vårdområdet. Nya specialistgrupper med medicinska, sociala och psykologiska uppgifter gjorde därmed sitt intåg på dessa vårdhem. Terapi av skilda slag, bl a arbetsterapi, kom att introduceras.

Detta medförde att man på vårdavdelningar inrättade särskilda terapirum, med utrustning för sysselsättning och aktivering. I allt större utsträckning byggde man också ut terapilokaler på vårdhem, vilka skiljdes från vårdavdelningarna. Med detta strävade man efter att man allt mer skulle efterlikna det normala livet, där man skiljer mellan bostad och arbete.

I förberedelsearbetet till 1967 års lag blev frågan om sysselsättning på vårdhem en av de största. Man riktade skarp kritik mot den brist på sysselsättning och aktivering som man fann i dessa vårdformer (SOU 1966:9).

Med det industriella arbetet som förebild

Under 50- och 60-talens ekonomiska högkonjunktur blev efterfrågan på arbetskraft hög. Detta fick konsekvenser för vilka dagliga verksamheter som skulle komma att bedrivas inom denna omsorgsverksamhet.

Den terapiinriktade verksamhet som bedrevs på många externa sysselsättningshem och på vårdhem, och som hade en bakgrund i den gamla anstaltstraditionen, kritiserades hårt. Det hände att personal uppmanades att kasta ut eller att bränna sina vävstolar! Istället argumenterade man för ett större inslag av industriell produktion, exempelvis i form av legoarbete till tillverkningsindustrin. Detta ledde till att man på många sysselsättningshem introducerade sådana verksamheter.

I debatten talade man också för att särskilda skyddade verkstäder borde skapas för personer med begåvningshandikapp för att ge fullgod sysselsättning. Dessa skulle då finnas såväl externt, som på vårdhem för att motverka den brist på sysselsättning som fanns där.

Föräldrarörelsens initiativ

Föräldrarörelsens engagemang för omsorger utanför de traditionella anstalterna, ledde till initiativ som skulle påverka utvecklingen i denna riktning. De hade tidigare framfört sådana krav, men inte fått dem tillgodosedda i tillräcklig omfattning. FUB-rörelsen skapade därför 1965 en stiftelse för forskning och utveckling, ALA, som etablerade en verksamhet med inackorderingshem och skyddad verkstad i Uppsala.

Men ett utvecklingsarbete av ett annat slag ägde också rum runt om i landet under 60-talets senare del. Föräldrarörelsens intresse för detta var naturligt. Anhöriga till personer med begåvningshandikapp fann att när deras son eller dotter bodde kvar hemma som vuxen, var det främst sysselsättning och aktiviteter under dagtid som de behövde. Man såg dock inte den skyddade verkstaden som det enda alternativet för att kunna erbjuda sådana dagliga verksamheter.

Tillsammans med frivilliga organisationer och engagerade personer skapade man sysselsättningshem för mindre grupper, ofta 10 - 15 personer. Sådana organisationer kunde exempelvis vara Röda Korset, KFUM/KFUK eller studieförbund.

Man samlade på frivillig väg också ekonomiska resurser för denna verksamhet för att anställa den personal som skulle bedriva denna sysselsättning. Dessa var sällan personal med en traditionell vårdutbildning, utan de kunde istället vara personer ur dessa frivilliga organisationer som hade erfarenhet av exempelvis ungdomsarbete. Det var därför ofta fritidspersonal, scoutledare eller andra med liknande bakgrund som ansvarade för uppbyggnaden av dessa sysselsättningshem.

Dagliga omsorger i 1967 års omsorgslag

Uppfattningen om behovet av särskilda skyddade verkstäder för personer med begåvningshandikapp dominerade dock. Detta resulterade under förberedelserna för 1967 års omsorgslag, i ett förslag om att skyddad verkstad borde inrättas som omsorgsform.

I riksdagsdebatten om lagförslaget blev denna en av de stora frågorna. Debatten avslutades med en mycket jämn votering där riksdagen avslög förslaget med motivering att de skyddade verkstäder som fanns för allmänheten, skulle ha ansvar för skyddat arbete också för personer med begåvningshandikapp. Istället föreskrev man att omsorgslagen skulle föreskriva sysselsättningshem som omsorgsform (SFS 1969:940).

De sysselsättningshem som en gång grundades av föräldrarörelsen fördes nu över till landstingens omsorgsverksamhet och blev där grunden till en utbyggnad av landstingens sysselsättningshem.

Dagcenter

När Socialstyrelsen som tillsynsmyndighet skulle ge föreskrifter om hur denna omsorgsform borde utformas, arrangerades en konferens där man utarbetade ett program. Detta ägde rum under 1971 och utmynnade i en rapport med förslag till utformning av dagcenter. Detta utgjorde därefter grunden för Socialstyrelsens ställningstaganden i sina ageranden för att landstingen skulle förverkliga de omsorger som den nya omsorgslagen föreskrev (Dagcenter för utvecklingsstörda, 1974).

I denna programskrift presenterades ett noga utarbetat förslag med modeller för fysisk utformning av dagcenter av varierande storlek. Här fanns också uppgifter om lämpliga personalkategorier samt förslag på vilka dagliga verksamheter man skulle kunna erbjuda, samt metodik för detta.

I detta tidiga skede kan man säga att man såg på dagcenter som en lokal där det skulle finnas utrymmen för tillverkning av olika slag, men också för vuxenundervisning och sociala aktiviteter. Det fanns också utrymmen för lunchservering, träningslägenhet samt gymnastiksal. Det var denna modell som kom att sätta prägel på de dagcenter som landsting i hela landet kom att bygga under första delen av 70-talet.

Utvärdering och utveckling av dagcenter

Under 70-talet påbörjades ett utvecklingsarbete av denna omsorgsform. Inom forskningsgrupp Mental Retardation vid Uppsala Universitet gjordes en utvärdering av dagcenterverksamhet som utmynnade i förslag till utveckling (Ericsson, K. 1981a). Ur ett perspektiv som förespråkar att personer med begåvningshandikapp borde få möjlighet till ett deltagande i samhällslivet under dagtid, fann man att dagcenter kunde karaktäriseras som en lokal dit resurser, verksamheter och personal för dagliga omsorger vara lokaliserade. Det blev därför också en plats där personen med handikapp kom att vistas huvuddelen av veckans arbetsdagar.

Mot bakgrund av att integrering borde bli en realitet också för personer på dagcenter, formulerades ett förslag om att personer, verksamheter, utrustning och personal i större utsträckning borde bedriva sin verksamhet utanför den traditionella dagcenterlokalen, i ordinarie samhälle.

Samtidigt arbetade man vid dagcentret i Östersund med att i praktiken pröva en modell för dagcenterverksamhet med denna innebörd (Persson, L. 1982). Han visade därmed att det var en realitet att bedriva verksamheter i ett dagcenters regi på industrigolv, i mindre verkstadslokaler, inom service och inom park och skog. På så sätt konkretiserades att det fanns möjligheter att bedriva goda dagliga omsorger under dessa betingelser.

En annan väg för dagcentrens utveckling som växte fram under mitten av 70-talet, representerades av "SIVUS-metoden", som förespråkade en utvecklad arbetsmetodik inom dagcenter. En större del av arbetet på dagcenter borde

pågå i små grupper. Denna metod kan sägas utgöra en reaktion mot dagcenter så som de formulerats dittills, med sina stora tillverkningslokaler och stora grupper (Hallunda dagcenter, 1984, Walujo, S. Malmström, C. 1979).

Båda dessa utvecklingslinjer fångades upp i det utredningsarbete som pågick inom Omsorgskommittén, den offentliga utredning som tillsatts för att utarbeta ett förslag till ny omsorgslag. I sitt förslag gick man ifrån tanken om att låta denna omsorgsform bestå av dagcenter. Istället för att ange att landstingen skall skaffa lokaler, dagcenter, menade man att dess innehåll, de dagliga verksamheterna, borde utgöra den omsorg som dessa personer skall ha rätt att få del av (SOU 1981:26).

I den omsorgslag som antogs 1985 (SFS 1985:568) angavs att "dagliga verksamheter på dagcenter eller annan sysselsättning" skulle vara en av fem särskilda omsorger. Man menade således att det äldre begreppet dagcenter skulle finnas kvar, samtidigt som man anger att det också skulle finnas "annan sysselsättning".

Under 80-talet har ett omfattande utvecklingsarbete pågått av denna omsorgsform i landet. Detta har främst utgått från det förhållandet att personer med mer omfattande omsorgsbehov fått del av denna omsorgsform, än vad som ursprungligen avsågs när de första idéerna formulerades om dagcenter.

DAGLIGA OMSORGER FÖR SAMHÄLLSDELTAGANDE

En omsorgsmodell för vuxna personer med handikapp

1. INLEDNING

Avsikten här är att sammanfatta en serie erfarenheter och ställningstaganden som bedömts viktiga i samband med ett projekt kring dagliga omsorger i en kommuns regi. Samtidigt finns det en strävan efter att utveckla tidigare arbeten med att karaktärisera denna omsorgsform. Detta är därför ett ytterligare bidrag till ett arbete med att beskriva denna verksamhet i modellform (Karlsson-Backman & Renlund 1974, Enochsson, Ericsson & Jansson 1976, Ericsson 1980, Ericsson 1981a, 1982, 1985, 1987).

Underlaget kommer bl.a. från en serie projekt om utvärdering av öppna omsorgsformer (Kebbon et al, 1981). Det härrör också från ett arbete med att utveckla dagcenterverksamhet i ett landsting (Ericsson, Schultz & Sträng 1982). Dessutom ingår detta arbete som genomförs inom ett projekt för dagliga omsorger i Lidingö kommun.

För att åstadkomma en modell som denna har det funnits ett behov av att klarlägga frågor kring denna verksamhet. Att den bygger på produkter från ett modellarbete som pågått över lång tid illustrerar att det här är en omsorgsform som svårligen låter sig fångas upp och beskrivas.

Inte heller denna rapport avser att vara en slutprodukt, utan den kommer att följas av ytterligare redovisningar från projekt i vilka arbete bedrivs med att lösa ytterligare problem. Förutsättningarna förändras ju hela tiden för ett omsorgsarbete, vilket ställer krav på förnyade ställningstaganden kring gamla frågor eller lösningar kring nya.

De ord, uttryck och begrepp som används här är de som jag funnit lämpliga för att kunna formulera en modell. Ibland kanske de inte sammanfaller med uttryck som används i ett vardagsarbete. Men samtidigt utgör en modell som denna en strävan att komma bort från vissa traditioner.

Modellens utgångspunkt är denna verksamhets funktion av att utgöra en omsorgsform, som således skall kunna erbjuda stöd och service för ett gott liv till den enskilde personen med handikapp.

Samtidigt är det en omsorgsform som beskrivs, utan att enskilda personers funktionsnedsättningar diskuteras, vilket kräver att den utformas som en organisatorisk beskrivning. Det är först i tillämpningen av den organisatoriska modellen som den enskilde personens funktionshinder påverkar det faktiska valet och utformningen av verksamheter. Det är också i relationerna mellan personer som hänsyn måste tas till personlighet och funktionshinder.

De medel som man arbetar med i denna omsorgsform är verksamheter som skall pågå dagtid av skilda slag. De benämns i den här modellen dagliga verksamheter och utgör en generell beskrivning av vad som arrangeras och erbjuds. De kan sedan bestå av ett brett utbud av individuella och sociala åtgärder, liksom arbetsuppgifter av skilda slag.

Begreppet dagcenter används inte i modellen, eftersom det visat sig att det alltför lätt uppfattas som ett hus, ett center, där dagliga verksamheter äger rum (Ericsson 1981a). Modellen avser istället att peka på de möjligheter som finns till att utnyttja ordinarie platser och miljöer i en kommun.

Det är för övrigt det mer allmänna uttrycket handikapp som används här, utan att det knyts till något särskilt funktionshinder. Utgångspunkten finns naturligtvis i de erfarenheter som gjorts med personer med begåvningshandikapp, eftersom projektarbetet gjorts inom omsorgsverksamheter inom landsting i landet. Men nya grupper har idag rätt att ställa krav på dessa omsorger, vilket ger anledning till mer generella formuleringar.

2. EN FÖRSTA FÖRUTSÄTTNING

"Kommunens och landstingets gemensamma ansvar för sociala omsorger"

Dagliga omsorger med grund i sociala lagar

Att samhället skall erbjuda dagliga verksamheter till personer med begåvningshandikapp utanför den traditionella institutionen har sin bakgrund i de tre omsorgslagarna från 1954, 1967 och 1985. Medan den första talade om "externa arbets- och sysselsättningsavdelningar" angav den följande att "sysselsättningshem" skulle etableras. I den tredje omsorgslagen angavs att "dagcenter eller annan sysselsättning" skulle vara en av flera särskilda omsorger.

I dessa formuleringar föreskrevs således huvudsakligen att man skulle skapa byggnader, "avdelningar", "sysselsättningshem" och "dagcenter", där dessa omsorger skulle äga rum. En mer uttalad betoning av att denna omsorgsform skall kunna erbjuda ett innehåll som är positivt för den enskilde personen, en "meningsfull sysselsättning", finns först i nuvarande socialtjänstlag (SFS 1980:620).

Detta är således en form för social omsorg vars existens helt beror på att man funnit den vara så viktig att den föreskrivs i de sociala lagarna.

Ett gemensamt omsorgsansvar för kommun och landsting

Genom att socialtjänstlagen fått ett grundansvar för ett socialt bistånd till medborgare, har detta förändrat den tidigare relationen mellan landsting och kommun. Omsorgsarbetet med denna handikappgrupp var tidigare uteslutande en uppgift för landstingets omsorgsorganisation. Men genom att socialtjänstlagen nu uttrycker att också kommunen har ett ansvar för att personer med begåvningshandikapp, möts dessa båda lagars ansvar i denna uppgift.

En utveckling mot ett ökat kommunalt ansvar har således ägt rum. I omsorgslagen uttrycks denna utveckling genom att man gör det möjligt för ett landsting och en kommun att komma överens om att kommunen i större utsträckning, även helt, kan ta ett ansvar för omsorger om dessa personer. Omsorgslagen har fått en funktion av "pluslag" i förhållande till socialtjänstlagen.

Omsorgsorganisationen måste därför kunna arbeta med öppenhet mot andra offentliga serviceorgan och se sig som en av flera som har ett ansvar för att förmedla samhällets stöd och service till personen med handikapp. Detta ställer ett allmänt ökat krav på samarbete. För att kunna utveckla denna omsorgsform skulle det innebära att ett närmare samarbete sker kring dagliga omsorger för personer med begåvningshandikapp.

Riktningen för ett långsiktigt samarbete framgår också genom förhållandet mellan dessa båda sociala lagar. Medan den kommunala socialtjänsten får ett allt större ansvar för denna omsorgsform, blir det en uppgift för landstingets omsorgsverksamhet att lämna ifrån sig allt större delar av det ansvar man haft tidigare.

Detta kommunala ansvar för dagliga omsorger bör mer konkret kunna ta sig uttryck i en kommunal förankring av ett omsorgsarbete. Det blir naturligt att en person har rätt att få tillgång till dagliga verksamheter i den kommun där personen hör hemma.

Begäran om omsorg

Genom omsorgslagen klargörs också proceduren för val och utformning av dagliga verksamheter. Det är personen själv, eller en företrädare för denne, som har rätt att begära de omsorger som personen har behov av. Först därefter är det samhället som genom omsorgsorganisationen erbjuder personer det stöd och den service som man anser lämplig.

Är inte dessa omsorger adekvata till kvantitet eller kvalitet, har personen rätt att i länsrätten överklaga ett beslut om vilken omsorg som erbjuds. På detta sätt finns förutsättningar till att omsorger grundas i personens behov och önskemål.

Mål för ett omsorgsarbete

Konstaterandet att detta är en omsorgsform klargör också mål för vad dessa dagliga verksamheter skall åstadkomma. För den enskilde personen skall de naturligtvis, de skall ju fungera som omsorger, bidra till att denne får erfara ett gott liv.

Hur detta liv skall kunna gestaltas förtydligas också genom att omsorgslagen anger att omsorgerna skall bidra till att personen får möjlighet "att leva som andra, i gemenskap med andra". Fortfarande är detta naturligtvis en generell målsättning, vilken behöver få ett innehåll för den enskilde, vilket utformas tillsammans med personen själv.

Detta uttryck knyter an till den socialpolitiska utvecklingen när det gäller omsorger inom handikappområdet. Det utgör en aktuell formulering av det ställningstagande som gjordes redan under 1940-talet och som senare har sammanfattats i begreppen "normalisering" och "integrering" (Ericsson 1986b).

Med denna socialpolitiska inriktning klargörs också ett ställningstagande till ytterligare en fråga, nämligen den som berör samhällets syn på personer med begåvningshandikapp. I denna socialpolitiska idé finns nämligen också ett ställningstagande till att uppfatta personen med begåvningshandikapp som en fullvärdig samhällsmedborgare. Man tar därmed ställning till en viktig fråga nämligen den som uttrycker vilken samhällsroll som man tilldelar dessa personer. Ett omsorgsarbete innehåller därför också en uppgift som syftar till att utveckla dessa personers roll i samhället (Ericsson 1989a).

Denna socialpolitiska utgångspunkt får konsekvenser också för utformning av dagliga omsorger. Att personen med handikapp bör uppfattas som medborgare i samhället leder till ett ställningstagande om personens rätt till ett liv utanför omsorgsorganisationen. Krav måste ställas på att samhällets ordinarie miljöer och resurser blir tillgängliga för denne. Ett omsorgsarbete bör därför bidra till att personen med handikapp, oavsett omfattningen av dennes funktionshinder, bör få erfara ett deltagande i samhällslivet under dagtid.

3. EN ANDRA FÖRUTSÄTTNING

"Ett personligt omsorgsarbete"

Nya grupper - nya behov

Under 70-talet skedde en väsentlig förändring när det gäller vilka personer som skulle få del av dessa omsorger. Vid början av detta årtionde var det i första hand personer med ett lindrigt begåvningshandikapp som fick stöd och service genom integrerade omsorger. Det var helt naturligt eftersom det synsätt som man gav uttryck för i 1954 års lag avsåg att det främst var de "bildbara" som skulle få del av omsorger utanför anstalt.

Under 70-talet ägde en förändring rum, vilken fått avgörande konsekvenser för de integrerade omsorgernas utformning. Personer med ett mer omfattande handikapp ställde nämligen krav på att få del av de omsorger som förmedlades genom dagcenterverksamheten.

En tendens som bidrog till detta var utvecklingen inom särskolan. Det var då som de första av dem som fått del av träningskolan, den skolform som bedrev undervisning för dem med ett mer omfattande handikapp, blev vuxna och lämnade särskolan. De var då fortfarande i behov av meningsfulla aktiviteter under dagtid.

En annan tendens utgjordes av att fler personer med ett mer omfattande handikapp än tidigare flyttade från vårdhem. En orsak till detta var den förändring som specialsjukhusen genomgick. Efter att dessa kritiserats för den vård som bedrevs där, flyttades personer därifrån till vårdhem i skilda lands-ting. För att dessa personer skulle få plats där, flyttades dock de som redan bodde där, till integrerade omsorger (Ericsson & Ericsson 1980).

Samtidigt fanns en utveckling mot en höjd standard på den vård som erbjöds på vårdhemmen. Fler personer fick t.ex. eget rum. Under slutet av 70-talet hade man också börjat avveckla de första vårdhemmen. Båda dessa utvecklingar bidrog till att allt fler personer flyttade från vårdhem till integrerad omsorg.

Den personkrets som fått tillgång till denna omsorgsform har vidgats vilket framgår av 1985 års omsorgslag. Personer ur tre grupper nämligen de med begåvningshandikapp, som uppkommit genom utvecklingsstörning samt de med detta handikapp, som erhållit det som vuxna, har idag möjlighet att begära de omsorger som lagen föreskriver. Dessutom gäller lagen personer med autism.

När det gäller personer vars handikapp har sin grund i en utvecklingsstörning har tidigare lagar enbart angivit att dagliga omsorger i samhället skall erbjudas dem med ett lindrigare handikapp, de "bildbara". Med 1985 års lag tar man ställning för alla begåvningshandikappades rätt till dagliga verksamheter under integrerade former. De med ett svårt handikapp, som tidigare uppfattats som "obildbara" och främst hänvisats till ett institutionsliv, får nu således också rätt att utnyttja denna omsorgsform.

Det innebär således att det är personer med mycket varierande behov, som har rätt att få del av dessa dagliga omsorger. Denna omsorgsform ställs således inför stora krav på förändring och utveckling.

Ett personligt omsorgsarbete

Innebörden av att dagliga verksamheter är en social omsorgsform, är att val och utformning av dess verksamheter behöver relateras till behov och

önskemål hos de personer som skall delta i dessa verksamheter. Att ett omsorgsarbete måste vara personligt, understryks av att personen med handikapp har rätt att begära de omsorger som han har behov av eller som han önskar.

Behovet av ett personligt omsorgsarbete kan också förväntas poängteras ytterligare i en omsorgsorganisation som har ansvar för personer med skilda slag av handikapp. Detta ställer ökade krav på en individuellt utformad omsorg. Till detta kommer också att det ökande antalet personer med ett svårt begåvningshandikapp, kanske också med tilläggshandikapp, kommer att ha behov av dagliga omsorger med en stark personlig prägel.

Det är ju i de små grupperna som personen märks och där behov och önskemål framstår tydligast. Det är också där som det är lättast att tillgodose dem, under förutsättning att man har adekvata resurser, eftersom man kan etablera personliga relationer i gruppen.

Ett idealtillstånd vore naturligtvis att låta omsorger förmedlas individuellt till personer med handikapp, utan att de behöver hänföras till någon grupp. Ett sådant förhållande kan tyckas orealistiskt och svaruppnåeligt, men det får inte helt ses som ett teoretiskt ställningstagande.

Att arbeta i små grupper är inte på något sätt nytt, utan är ett förhållande som personal vanligtvis märker mycket tydligt. Arbetar man i en större grupp, på t.ex. en stor vårdavdelning på en institution, är ofta slutsatsen för den som arbetar för en bättre omsorg, en strävan efter att få arbeta med personerna i mindre grupper.

Det förhållandet att ett gott omsorgsarbete företrädesvis äger rum individuellt eller i små grupper, konstaterades redan i förebilden till dagens dagcenter, nämligen Malmqvistska gården i Stockholm. En tidigare utvärdering av dagcenter pekade dessutom på att den ursprungliga dagcentermodellen från 1971 inte innehöll tanken på att arbetet där nödvändigtvis skulle pågå i små grupper.

Livsmiljöer för personen med begåvningshandikapp

Med en inriktning för ett personligt omsorgsarbete, karaktäriserat främst av en strävan efter samhällsdeltagande för den enskilde personen eller för den lilla gruppen med begåvningshandikapp, kommer krav att ställas på arbetsmetoder för att denna uppgift skall kunna förverkligas.

Ett möjligt hjälpmedel finner man i ett ekologiskt perspektiv där begreppet "nisch" har en avgörande betydelse. Denna utgångspunkt kan bli användbar vid beskrivning av vilka miljöer som en person utnyttjar och för analys och utformning av personers livsvillkor (Ericsson 1981b, 1989a).

Eftersom miljöer på en ort vanligtvis är tillgängliga för flertalet, är detta en metod för analys av de livsmiljöer som personer med handikapp utnyttjar. Det är ju främst de som har ett funktionshinder som ställer särskilda krav på omgivningen, vilken i sin tur uttrycker krav på personen, för vilka samspelet mellan personen och dennes miljö blir särskilt betydelsefull.

En livsmiljö för en person med handikapp skulle således kunna vara en plats, en miljö på orten där personen skulle kunna leva under trygga och säkra omständigheter, såväl inom denna miljö som i förhållande till dess omgivning. Denna livsmiljö och dess omgivning bör således vara utformad för att den befrämjar och utvecklar kvaliteten i den tillvaro som personen lever.

Det är också möjligt att i termer av livsmiljöer beskriva den tillvaro som personen med handikapp får uppleva, med avseende på omfattning och kvalitet. Vardagen skulle kunna sägas bestå av en bostad, en form av livsmiljö, utformad för att fungera som personens bostad och hem. För att personen skall kunna resa, klara av sina inköp i affärer och få tillgång till samhällsservice som bibliotek, simhall eller post, så är de tillgängliga i den utsträckning som de är livsmiljöer, särskilt anpassade för att personen skall kunna utnyttja dem. Också fritiden kan sägas innehålla livsmiljöer som gjorts tillgängliga för att passa personens behov.

Också arbetslivet kan sägas innehålla en serie livsmiljöer. För att personen med handikapp skall få ett arbete, måste denne ha tillgång till en arbetsplats och där kunna disponera arbetslokaler och platser, där exempelvis service som hygienutrymmen, finns lokaliserade.

En persons livsmiljöer kan också tas till utgångspunkt för en diskussion för att klargöra kvaliteten i den tillvaro som personen lever under. Har den fysiska miljön en materiell standard av sådan kvalitet som man kan ställa på en god bostad? Är den sociala miljön, exempelvis relationerna mellan deltagarna i en grupp som personen deltar i under fritid, sådana att de upplevs som positiva?

Denna utgångspunkt leder till ett arbetssätt som innebär att man inte enbart arbetar med den enskilde personen utan också med de miljöer i vilka denne lever samt med det samspel som äger rum där. Detta förutsätter ett synsätt på handikapp med en sådan vidd att man uppfattar handikappproblemets sociala dimension. Ett socialt perspektiv på handikapp blir en förutsättning.

Personliga livsmiljöer

Ur detta ekologiska perspektiv kan man formulera en strategi för att göra livsmiljöer tillgängliga för en person med handikapp. Detta kan ske genom att aktivt söka efter, att leta reda på redan existerande livsmiljöer på orten, som passar för personen. Finner man sådana lämpliga livsmiljöer och passar de för den person som skall ha dem, är en viktig del av uppgiften fullgjord.

Om den livsmiljö man funnit inte är tillgänglig, krävs åtgärder för att anpassa den så att den blir adekvat för personen. Det kan vara så att den inte är fysiskt utformad så att den passar personens behov, vilket kräver åtgärder för fysisk anpassning.

Det kan också vara så att den socialt inte är tillgänglig för personen, exempelvis genom att den finns i ett grannskap eller en omgivning som är negativt inställd och som därför hindrar att en person med handikapp kan ta den i besittning. Också i detta fall krävs ett arbete för att anpassa denna livsmiljö. Men det är sociala åtgärder, exempelvis i form av information och attitydbearbetning, som krävs för att personen skall få tillgång till den.

Etablering av personliga livsmiljöer

Man kan naturligtvis också tänka sig att den livsmiljö som personen har behov av, inte existerar. I denna situation blir det en uppgift att skapa lämpliga livsmiljöer. Med gällande omsorgslag och med en inriktning på ett omsorgsarbete som innebär ett hänsynstagande till personens behov och önskemål, blir det en given förutsättning att ett arbete som detta tar sin utgångspunkt i personens begäran om omsorg.

Det innebär att personen behöver uttrycka sina önskemål. Det är något som han kan göra själv eller genom en talesman, om handikappet är av sådant slag att detta krävs.

Men det innebär också att krav ställs på omsorgsorganisationen och på den som representerar den. Det behöver finnas förmåga och vilja att ta del av personens önskemål, likväl som att det finns kunskap för att ta konsekvenserna av dessa, när omsorgerna skall förverkligas.

Den ursprungliga begäran behöver inte vara en begäran som i detalj anger omsorger i exempelvis den bostad eller det arbete som personen begär. Det bör dock vara en viljeyttring som, eventuellt efter att ha utvecklats, skall kunna utmynna i en önskan om den vardag som personen önskar leva. Denna begäran om omsorg och det samtal som följer på detta, behöver utmynna i ett ställningstagande till vilket liv personen önskar leva. Vad önskar personen göra under veckans fem arbetsdagar? Denna fråga blir kritisk, eftersom svaret avgör vilka omsorger som personen behöver få del av.

Utifrån personens begäran om omsorg och ställningstagande till vilken tillvaro personen önskar uppleva under dagtid, kan krav formuleras på den fysiska miljö där detta skall äga rum. När det gäller en begäran om dagliga omsorger, behöver man ta ställning till de platser och miljöer där detta skall äga rum.

Frågor som blir viktiga är inte bara de om den fysiska utformningen av den lokal där dagliga verksamheter äger rum, så att den har en anpassning som är relaterad till personens handikapp. Detta kan också innebära att man behöver ta ställning till lokalisering med avseende på närhet till grannskap, eller särskild utformning av omgivningen, exempelvis vägar och service.

Utformningen av den sociala miljön bör också ta sin utgångspunkt i personens begäran om omsorg. I första hand består den sociala miljön av de personer som ingår i en verksamhetsgrupp. Men den består också av de personer som kommer till den, exempelvis personal, konsulter eller arbetskamrater från arbetsplatser i grannskapet. Personalstödet storlek och sammansättning utgör en viktig del av den sociala miljön för personen med begåvningshandikapp.

Till den sociala miljön hör också omgivande grannskap. Personer i omedelbar närhet bör ha en neutral eller positiv inställning, för att inte orimliga krav skall ställas på det liv som levs av personerna med handikapp, med risk för att tryggheten i deras tillvaro hotas.

4. EN TREDJE FÖRUTSÄTTNING

"Dagliga verksamheter med relationer till bostad och arbetsliv"

Bostaden och de dagliga verksamheterna

Omsorger till den person med handikapp som har behov av stöd och service under dygnets 24 timmar förmedlas främst genom bostaden och de dagliga verksamheterna, men också av den ordinarie samhällsservice som finns på orten. Ett sätt att karaktärisera den funktion som de dagliga omsorgerna har, vore därför att ställa dem i relation till bostadens funktion.

I denna jämförelse mellan funktionerna för bostaden och för de dagliga omsorgerna måste konstateras att de är två olika, men likvärdiga omsorgsformer. De skall ju båda tillsammans svara för det stöd och den service som personen behöver. Genom att de har ett gemensamt ansvar för dennes omsorger, kompletterar de därför också varandra.

Eftersom de dagliga verksamheterna äger rum under veckans fem arbetsdagar, har man där ansvaret för personen under dagtid. Bostaden har istället ett ansvar under den tid som en person vanligtvis tillbringar i sin bostad, dvs

under kvällar, på nätter och på mornar, liksom under lördagar, söndagar och helger. För personen med handikapp innebär detta att omsorgerna i bostaden och i de dagliga verksamheterna äger rum under olika tider på dygnet och under veckan.

Med syftet att omsorger skall bidra till att personerna skall kunna delta i samhällslivet, kommer bostaden och de dagliga verksamheterna att äga rum på olika platser i en kommun. Personer bor ju vanligtvis på en plats och arbetar på en annan. Medan bostaden finns i bostadsområden på orten kommer dagliga verksamheter att lokaliseras till de platser och miljöer där människor arbetar.

Bostaden och de dagliga verksamheterna har också olika funktioner i förhållande till personen med handikapp, liksom bostad och arbete har det för en person utan handikapp. Bostaden är den plats som har en personlig prägel och där personen får uppleva ett privatliv. Det är personens hem. Den blir också den plattform från vilken en social förankring på orten äger rum, genom dennes deltagande i fritidsaktiviteter, i utnyttjande av kommersiell och samhällelig service samt genom sociala kontakter med vänner och anhöriga.

De dagliga omsorgerna förmedlas däremot genom olika slag av verksamheter, som äger rum på skilda platser på orten där personen hör hemma. Detta innebär att det är ett mer offentligt liv som personen får uppleva genom de dagliga verksamheter som personen deltar i. Personen kommer under en vecka också att finnas i miljöer av skilda slag och att träffa personer som har till uppgift att bidra till dennes verksamheter. Det är också då som personen kommer i kontakt med allmänheten.

Det är inom denna dagliga omsorg som det finns utrymme för sådana aktiviteter som syftar till personens egen utveckling exempelvis genom undervisning, träningsprogram och konsulterers insatser.

Men det är också här som det behöver finnas plats också för ett socialt föränderligt arbete för att skapa en ökad tillgänglighet för dessa personer på orten. Personen behöver få tillgång till livsmiljöer för dagliga verksamheter och för fritid. I denna process kan det finnas behov av att arbeta för påverkan av attityder och värderingar för en större förståelse för dessa personers deltagande i livet på orten.

Dagliga omsorger och arbete

En kommentar kring skillnader mellan dagliga omsorger och arbete bidrar också till att förtydliga dessa omsorgers innebörd och funktion. Behovet av en diskussion om denna avgränsning är stort, eftersom man kan möta oklarheter om huruvida de dagliga omsorgerna utgör arbete eller ej (Hermansson 1977). Den form av arbete som avses här är det som personer har i ett samhälle för att få en inkomst och för att få sin försörjning.

Rätten till arbete för personer med handikapp innebär att en person får en anställning på en arbetsplats, som kan finnas antingen inom den reguljära eller den skyddade arbetsmarknaden. För personen innebär detta att han genom ett avtal förbinder sig att delta i produktionen på denna arbetsplats. För detta får personen en lön som gör det möjligt att utforma ett liv, som denne finner önskvärt med tanke på de ekonomiska möjligheterna.

Men ett arbete innebär också att personen kommer att vistas bland andra under dagtid och att få uppleva en social tillhörighet. En sådan, fast av ett vidare slag, finns också genom att han kommer att kunna tillhöra en

fackförening som företräder honom på arbetsplatsen och i mer generella intressefrågor i samhället.

Genom de dagliga omsorgerna kommer en person också att få uppleva dagar med aktiviteter. Dessa äger rum i grupper inom omsorgsorganisationen eller i arbetsmiljöer på orten. Som en person med handikapp kommer man också att kunna tillhöra organisationer som företräder personens intressen, såväl konkret i vardagen som mer generellt i samhället.

På en rad punkter finns det således likheter mellan arbete och dagliga omsorger. När det gäller syftet finns det dock stora skillnader. Dagliga omsorger kan inte skapas för att producera varor eller tjänster, utan utgör det stöd och den service som samhället förmedlar till personer som har behov av sådant, så att de får uppleva en bättre tillvaro i samhället. De aktiviteter eller verksamheter som den person, som erhåller dagliga omsorger, får erfara kan därför inte väljas för att ge ekonomiskt utbyte för honom, utan bör väljas så att de bidrar till ett gott liv för personen.

Det ekonomiska förhållandet mellan den som erhåller omsorger och den som erbjuder dem, är därför inte relaterat till omfattning eller kvalitet på de verksamheter som genomförs. Istället har personen med handikapp pension och utöver detta en mindre ersättning, som syftar till att bidra till social stimulans.

Det förhållande som tyvärr istället gäller för den person som erhåller dagliga omsorger är att han, om han önskar ett arbete, är arbetslös. För att få tillgång till ett arbete inom den reguljära eller den skyddade arbetsmarknaden behöver denne därför insatser från arbetsförmedling och de organ som bidrar till att ge stöd till en persons inträde i arbetslivet.

Genom att välja och utforma dagliga verksamheter för en person, har denna omsorgsform däremot möjligheter att bidra till att öka personens förutsättningar att senare få en anställning i arbetslivet. Detta kan ske antingen genom att verksamheter väljs och utformas så att de får ett innehåll som befrämjar en anställning i förvärvslivet. Ett samarbete kan också ske så att personen får del av både dagliga omsorger och arbetsmarknadsåtgärder så att en anställning underlättas.

5. DELTAGANDE I SAMHÄLLSLIVET

"De dagliga omsorgernas uppgift är att bidra till att den enskilde personen med handikapp får uppleva ett gott liv."

Som en konsekvens av ett konstaterande att uppgiften är att förmedla omsorger till personer med handikapp, skapas också klarhet om verksamhetens inriktning. Personen med handikapp skall få uppleva ett gott liv och för detta krävs omsorger som ger sådant stöd och sådan service som bidrar till detta. Detta måste få innebörd för varje enskild person och lösningar måste utformas så att just denne person behov och önskemål tillgodoses.

För att karaktärisera innebörden av vad ett gott liv kan vara, har uttrycket "samhällsdeltagande" använts i denna modell. Det har sin grund i omsorgsverksamhetens diskussioner om "normalisering" och "integrering" och vill markera vad denna socialpolitiska inriktning får för konsekvenser för den enskilde personen (Ericsson 1986a).

Samhällsdeltagande kan naturligtvis beskrivas på många sätt. Ett val måste dock göras för att ange vad som är väsentligt i det liv som personen med handikapp skall få möjlighet att leva, för att ur en sådan beskrivning kunna formulera vilka omsorger som skall erbjudas (Ericsson 1989b).

I detta begrepp spelar formuleringen "vardagsmönster och livsvillkor" en viktig roll. Den har sin grund i Nirjes tankar om omsorgsverksamhetens socialpolitiska inriktning. Han uttalar sig (1969) om vilket liv som personer med begåvningshandikapp skall ha möjlighet att leva och menar att omsorgsarbetets uppgift är "... att för de utvecklingsstörda göra tillgängliga de vardagsmönster och livsvillkor som ligger så nära samhällets gängse som möjligt".

Med uttrycken "vardagsmönster" och "livsvillkor" pekar han här på två sidor av en persons liv. De beskriver olika förhållanden och kompletterar därför varandra för att en mångfacetterad beskrivning av en persons liv. Med "vardagsmönster" beskrivs en persons tillvaro i tids- och rumslig bemärkelse. Här finns möjligheter att beskriva platser och miljöer som en person utnyttjar och vad han gör där. Genom att också ge en tidsdimension till en sådan beskrivning kan man på ett mer nyanserat sätt beskriva de vardagsmönster som personen får erfara.

Det finns några funktioner i det liv som en person lever till vardags, vilka förtjänar att belysas. Personens bostad är en av den, liksom de platser där dagliga verksamheter äger rum. Genom att dessa två typer av miljöer dominerar vardagen för personen med handikapp, kommer de att uppta en stor del i en beskrivning av vardagsmönster. Men personens kontakter med orten utanför bostaden och de platser som utnyttjas dagtid, måste också belysas. Här finns grannskapet kring de miljöer som utnyttjas, och här finns kommersiell service i form av affärer där personen gör sina inköp.

Samhällets service för personens välbefinnande, exempelvis i form av frisör och simhall, socialtjänst och hälsovård, finns också vid sidan av dessa livsmiljöer. Till personens vardagsmönster hör också att han skall utnyttja resor på orten. Där finns också de fritidsaktiviteter som behövs för att leva ett rikare liv. Här finns också de vänner, kamrater och anhöriga som personen har sociala relationer till.

Genom att dessutom redovisa de livsvillkor som personen lever under, kan en beskrivning av tillvaron fördjupas. Vilka livsvillkor man vill uppmärksamma blir beroende av vad man uppfattar som väsentligt. Här beskrivs tre eftersom de utgör avseenden av en handikappad persons liv som förtjänar att förändras. Den materiella standarden är ett av dessa, eftersom det finns anledning att beskriva vilka ekonomiska villkor som gäller för personen i dennes bostad, i den dagliga verksamheten och i dennes kontakter med livet på orten.

Inflytande är ett annat livsvillkor eftersom en persons möjlighet att framföra sina behov och önskemål och att påverka hur vardagen utformas, är avgörande för hur han kommer att uppleva den. Ett tredje villkor som medför en mer kvalitativ beskrivning är den integritet som personen möter i sina sociala relationer. Behandlas personen med respekt?

Den enskilde personens behov och önskemål i dessa avseenden blir utgångspunkt för ett arbete inom de dagliga omsorgerna (Ericsson 1989b).

6. TRYGGA OCH SÄKRA MILJÖER

"De dagliga omsorgernas uppgift består i att på de platser och miljöer i kommunen där personer utan handikapp arbetar eller vistas dagtid göra trygga och säkra platser tillgängliga för personer med handikapp som skall arbeta där med sina verksamheter".

Som en följd av en strävan efter att personer med handikapp skall ha möjlighet att leva det liv som vanligtvis levs på orten, måste de dagliga verksamheterna bedrivas där personer utan handikapp arbetar eller vistas under dagtid. Personer och grupper måste därför få arbeta med sina verksamheter på arbetsplatser och i andra miljöer vilka är tillgängliga under dagtid. Samtidigt måste detta deltagande i det dagliga samhällslivet ske under trygga och säkra omständigheter.

Uppgiften att göra platser och miljöer tillgängliga i en kommun understryker några av de utåtriktade uppgifter som finns för den organisation som arrangerar dagliga verksamheter. Att få ägna sig åt dessa utan störningar med sin omgivning, kräver ett grannskapsarbete i dessa personers närmiljö. Detta består dels av en fysisk anpassning av platser, miljöer och sociala situationer på orten. Detta grannskapsarbete består också av ett socialt arbete som innebär att förmedla information och skapa förståelse för personer med handikapp och den omsorgsorganisation som förmedlar samhällets stöd till dem.

Skall detta grannskapsarbete bli en verklighet måste omsorgspersonal ha god kännedom om orten och de resurser som finns där. De behöver också ha metoder för att få tillgång till dessa.

I vilken utsträckning som personerna får tillgång till platser i kommunen beror också på vilket stöd som verksamhetsgruppen ges utanför den traditionella dagcenterlokalen. Personer med handikapp har behov av stöd och service och kommer därför att vistas och leva där samhället valt att lokalisera sitt stöd till denne.

Om det finns tillgång till enbart ett begränsat stöd utanför den traditionella dagcenterlokalen, kommer enbart personer med ett lättare handikapp, utan krav på omfattande stöd, att få arbeta med sina verksamheter utanför dagcentret. För att det skall bli en verklighet att vistas i ortens ordinarie miljöer också för personer med ett svårare handikapp och därmed med ett större omsorgsbehov, krävs ett mer omfattande stöd.

Enbart när dagcenterverksamheten inte lyckats finna och anpassa en sådan plats eller miljö i kommunen, dvs inte lyckats göra samhällets miljöer tillgängliga, bör personernas arbetsplats arrangeras inom omsorgsverksamheten, dvs i särskilt utformade verksamhetslokaler.

7. VERKSAMHETSGRUPPEN

"Gruppens verksamheter och arbetsplats
dess stöd och service
utformas efter dess behov
även mål och förutsättningar för utveckling
blir specifika för gruppen"

Det är väl känt att ett personligt arbete med personer med handikapp bäst bedrivs enskilt eller i små grupper och det är denna erfarenhet som resulterat i uttrycket "den lilla gruppens princip". Det är först under dessa omständigheter som gruppens medlemmar, personal och personer med begåvningshandikapp, får möjlighet att uppfatta varandras behov och önskemål. Det är också då som personal får möjlighet att ge ett personligt stöd för att tillgodose behov i gruppen.

Genom att den tidigaste formen av dagcenter främst erbjöd sin service till personer med ett lätt eller ett måttligt handikapp kunde man enbart erbjuda ett begränsat personalstöd. Med en inriktning mot tillverkning av produkter av skilda slag, var dessa dagcenter organiserade i förhållandevis stora produktionsgrupper.

En modell för dagliga omsorger som skall bidra till att förverkliga övergripande socialpolitiska mål, måste ta idén om ett arbete i små grupper på allvar. Detta ställningstagande måste också få prägla denna omsorgsforms struktur.

Det verkliga tecknet på att man accepterar denna idé om den lilla gruppen, är att man låter den vara den minsta beståndsdelen i den organisation som förmedlar dessa dagliga omsorger. Personen tillhör en verksamhetsgrupp som har sina huvudsakliga verksamheter tillsammans under arbetsveckan.

För att uppnå de möjliga fördelarna med ett arbete i verksamhetsgrupper behöver dessa arbeta tillsammans över längre tid. Det är först då som man kan lära känna varandra och utveckla ett samarbete.

Samtidigt kan det inte vara nödvändigt att i alla situationer tvingas tillhöra samma verksamhetsgrupp. Självfallet måste enskilda personer kunna lämna gruppen under för att ägna sig åt personligt valda verksamheter.

Det är naturligtvis inte möjligt att generellt uttala sig om lämplig storlek på en verksamhets-grupp. Tillgången på resurser liksom många situationsbetingade faktorer påverkar hur den slutligen utformas. När det gäller minsta gruppstorlek bör man kunna tänka sig att också enskilda personer eller personer i par också skall kunna betraktas som en "verksamhetsgrupp", och på så sätt omfattas av modellen.

Gruppen

Eftersom verksamhetsgruppen har en nyckelroll i denna modell är det den lilla gruppens, och dess medlemmars, behov man måste utgå ifrån. Detta understryks av att omsorger för personen med begåvningshandikapp, enligt omsorgslagen, måste utgå från dessa personers begäran om omsorg.

För att åstadkomma detta måste man avgöra vilka som skall ingå i gruppen. Som en konsekvens av ett geografiskt ansvar för vuxna handikappades dagliga omsorger, kommer man att ställas inför personer med stora olikheter vad gäller handikappets karaktär och omsorgsbehovets omfattning.

Utifrån en beskrivning av varje persons situation idag och den tillvaro som det är önskvärt att personen skall få möjlighet att leva, konstateras personens behov av omsorger. Därmed börjar också utvecklingen av att finna eller skapa de dagliga verksamheter som skall erbjudas.

Men i en verksamhetsgrupp måste personernas behov vägas samman för att kunna beskrivas gemensamt. Detta måste bli grund för de mål som dessa dagliga verksamheter skall bidra till att förverkliga.

Verksamheter

Utgångspunkt för val av gruppens verksamheter är att de skall bidra till att de mål som formulerats för gruppen skall uppnås. Det är i denna relation mellan gruppens mål och de verksamheter som den ägnar sig åt, som meningsfullheten i de dagliga omsorgerna finns. Det är i själva verket denna relation som avgör huruvida det är dagliga omsorger som erbjuds.

För att alla personer med handikapp, oavsett omsorgsbehov, skall få uppleva denna meningsfullhet, måste man se och erkänna den omfattande frihet som finns vid val av verksamheter. Det enda kriterium är att verksamheterna skall utgöra omsorger under dagtid, och därmed vara meningsfulla, för den person som skall utnyttja dem.

Inom den traditionella dagcenterlokalen finns vissa verksamheter som man är van att arbeta med och som uppfattas som lämpliga. Exempel är träarbete, montering/paketering, textilt arbete och sociala program i träningslägenheten.

När man utnyttjar den frihet som finns i denna omsorgsform finner man att dagcentrens verksamheter bör kompletteras med de verksamheter som man finner på de platser, miljöer och sociala situationer som finns i en kommun.

Det blir dessutom nödvändigt att utveckla verksamheter som idag inte är vanliga, eftersom man kommer att få ansvar för personer med behov som man inte mött tidigare.

Men en meningsfullhet ligger inte enbart i val och utformning av enskilda verksamheter. Eftersom dessa också skall fogas samman till en arbetsvecka måste hänsyn också tas till att flera verksamheter under en längre tid tillsammans skall kunna erbjuda meningsfullhet.

Lokaler och lokalisering

Med det traditionella dagcentret fick frågan om lokal och lokalisering av dagliga omsorger en enkel lösning, genom att alla lokaler, resurser och personal var förlagda till en och samma dagcenterlokal. Man behövde dessutom bara finna en plats för att lokaliseringen skulle vara avgjord. Men med en strävan mot att handikappades dagliga omsorger bör finnas på ortens ordinarie platser och miljöer, blir det en väsentlig uppgift att finna, utforma och göra dessa tillgängliga.

På samma sätt som det finns en stor och outnyttjad frihet när det gäller val av verksamheter, finns det samma stora frihet vid val av lokaler, platser och miljöer där dagliga verksamheter kan bedrivas. Kravet måste dock vara att det där pågår verksamheter som är meningsfulla för gruppen och att den ges ett lämpligt personalstöd. Den måste dessutom få möjlighet att arbeta med ett grannskap som ger trygga och säkra omständigheter.

Kommer man att utnyttja denna frihet, kommer de lokaler och miljöer som man använder att vara förlagda till olika platser i kommunen. Dessutom

kommer man att utnyttja den dagcenterlokal, helt eller delvis, som man använt tidigare.

Också då man vill att service av olika slag skall ingå i verksamheterna, bör man utnyttja de som redan finns på orten, exempelvis bibliotek, simhall och vårdcentral. Med denna utgångspunkt bör också gymnastiksal, matservering och träningslägenhet, hyras på orten istället för att byggas in i det traditionella dagcentret.

Personalstöd

Detta gruppriktade arbetssätt innebär att också personalstödet till verksamhets-gruppen måste relateras till dess behov. Personer med en hög grad av självständighet har naturligtvis inte ett lika omfattande behov av personalstöd som personerna i gruppen som har ett omfattande funktionshinder.

Också i detta avseende kommer det att finnas skillnader mellan grupper. En grupp kan exempelvis ha 2-3 personal knutna till sig, medan en annan grupp enbart har en person som stöd. Det bör också finnas utrymme för att en grupp har ett personalstöd under enbart en del av arbetsveckan, exempelvis under några eftermiddagar. Under övrig tid kanske man klarar sig själv inom gruppen. En annan grupp har kanske bara behov av en kontaktperson. Viss del av detta stöd till en grupp, som under huvuddelen av arbetsveckan arbetar på en industri, kan få ett stöd av dess anställda.

Inriktningen mot ett ökat deltagande i samhällslivet bör dessutom leda till en strävan efter ett samarbete med personer som är anställda och har funktioner inom arbetslivet utanför omsorgsverksamheten. Musiker och konstnärer, hantverkare och andra yrkesmän kan bidra till en utveckling av verksamhets-gruppens tillvaro på orten.

För att denna personal verkligen skall bli ett stöd till gruppen, krävs arbetsmetodik. Det krävs kunskap om handikapp och om dessa personers behov och det krävs förmåga att arbeta med dem i grupp. Men man måste också kunna arbeta med och utveckla gruppens verksamheter. Textilt arbete, arbete i trä eller parkarbete kräver t.ex. att personal också kan klara av sådana arbetsuppgifter.

Stöd och service

Verksamhetsgruppen kommer naturligtvis att behöva stöd och service utifrån, för att klara av de uppgifter som den ställs inför. Man kan exempelvis behöva personer som kommer till gruppen för att hjälpa till med material och maskiner som man arbetar med då de egna resurserna inte är tillräckliga. I det textila arbetet kan personer t.ex. behövas för att sätta upp en väv, och i träarbetet kan man behöva service för de maskiner som används.

Eftersom lunch serveras inom denna omsorgsform, kommer gruppen att behöva service för att klara av detta. Det kan ske genom att man ordnar lunchservering på ett dagcenter. Men det är mer önskvärt, när man arbetar med en strävan mot ökat deltagande i samhällslivet, att man utnyttjar de matserveringar som finns i grannskapet.

Resorna till och från gruppens arbetsplats måste tillgodoses. För vissa kommer de att få en enkel lösning genom att man utnyttjar de allmänna kommunikationer som används på orten, medan andra behöver särskilt organiserad färdtjänst.

Yttre relationer

Verksamhetsgruppen kommer att etablera en rad kontakter med personer i sin omgivning. I första hand behöver gruppen skapa och upprätthålla relationer till personer utanför omsorgsverksamheten, vilka kommer att vara involverade i gruppens verksamheter. Det finns också service på orten som man vill utnyttja till att bli en del av de dagliga verksamheterna, exempelvis social-, fritids- och hälsoservice. Relationer måste också finnas till konsulter, dvs social, psykologisk och medicinsk personal, som har ett bidrag till arbetet i verksamhetsgruppen.

Detsamma gäller att det är viktigt att ha goda relationer till grannskapet kring gruppens arbetsplats. Detta grannskapsarbete måste leda till att gruppen kan arbeta under trygga och säkra omständigheter.

Relationer bör också kunna finnas mellan verksamhetsgrupperna, eftersom de har gemensamma intressen. Ett samarbete är önskvärt då gemensamma verksamheter behövs för personer ur olika grupper, exempelvis gruppsamtal, semesterresor eller vuxenundervisning.

Också för personal kan det vara berikande med ett samarbete mellan grupper. Ett utbyte av information och erfarenheter kan ge ett stöd i arbetet. Metodutveckling och fortbildning kan med fördel ske bland all personal som arbetar med verksamhetsgrupper.

Eftersom organisationen för dagliga omsorger också innehåller administrativa uppgifter kring bl.a. ekonomi och personalfrågor, vilka delvis sker i verksamhetsgruppen, krävs att personal har kontakt med dem som har ansvar för detta administrativa arbete.

Men det finns också administrativa frågor kring inskrivning av personen med handikapp inom denna omsorg. Lagen anger t.ex. vem som har rätt till dessa omsorger och vilka regler som skall gälla för att få tillgång till dem.

Skilda förutsättningar för verksamhetsgrupper

Grupperns långsiktiga utveckling påverkas av det förhållandet att de kommer att bli mycket olika. De består ju av olika personer, med skilda behov och önskemål.

Men också yttre förutsättningar kommer att skilja mellan grupperna, särskilt om de arbetar med öppenhet mot omgivande samhälle. Likaså kommer vissa personer som en grupp har kontakt med att vara mer positivt inställda till dess närvaro, medan personer kring en annan grupp kan ha en mer negativ uppfattning.

Anhöriga till personerna i gruppen kan också skiljas åt med avseende på vilja och förmåga att ge stöd till gruppens arbete på orten.

Skillnader finns också hos gruppens personal. Medan vissa känner en utmaning i ett arbete som närmar gruppen till livet på orten, kan annan personal uppleva ouppnåeliga krav och en rädsla i denna process. Det blir därför naturligt att man måste arbeta med många slag av verksamheter, metoder och resurser för att varje verksamhetsgrupp skall få uppleva meningsfullhet under dagtid.

Dessa skilda förutsättningar måste betraktas som realiteter vilka kommer att påverka på vilket sätt och i vilken omfattning som verksamhetsgruppen kommer att få uppleva ett samhällsdeltagande. Dessa skillnader mellan

grupper måste erkännas och bli en av utgångspunkterna för detta omsorgsarbete.

8. DAGLIGA OMSORGER I KOMMUNEN

"Organisationen för de dagliga omsorgerna består av de verksamhetsgrupper som etablerats i kommunen"

Idag finns ett grundläggande ansvar för handikappades omsorger i socialtjänstlag medan omsorgslagen enbart får en roll som pluslag för personer som har behov av särskilda omsorger. Medan omsorgslagen anger ansvaret för landstingets uppgifter, understryker socialtjänstlagen primärkommunens ansvar för stöd och service till personer med handikapp. Från en situation då denna omsorgsform enbart var ett ansvar för landstingets verksamhet, har steg tagits för att också kommunen skall ta sitt ansvar.

Personen med handikapp har som medborgare rätt att delta i samhällslivet på den ort där han hör hemma och har också rätt till stöd och service som gör detta möjligt. Bakom detta finns bl.a. avsikten att personen inte skall behöva flytta från hemorten för att få tillgång till sina omsorger.

Som medborgare och kommuninnevånare är det viktigt att få leva i, lära känna och att kunna utnyttja resurser i sin kommun. Personen med handikapp skall genom denna omsorgsform kunna få uppleva i princip alla de platser, miljöer och aktiviteter som finns i kommunen. Det blir därför naturligt att förespråka att det område inom vilket det gäller att göra platser, miljöer och sociala situationer tillgängliga för en person, är hela den kommun där denne hör hemma.

Den vidgning, i förhållande till att verksamheter tidigare ägde rum i ett dagcenter, som det utgör att ange kommunen som område för en - verksamhetsgrupp innebär att den ställs inför många och varierande miljöer som kan utnyttjas. Här finns platser i såväl tätort som landsbygd, i affärscentra och industrier och i skyddade miljöer, vilka måste kunna göras tillgängliga.

Verksamhetsgrupper i kommunen

De verksamhetsgrupper som finns i kommunen utgör tillsammans en organisation för dagliga omsorger. Det gemensamma intresse som man har i att arrangera och erbjuda dagliga verksamheter, kan t.ex. bli en grund för ett gemensamt samarbete mellan verksamhetsgrupperna. Detta gäller för såväl personerna med handikapp som för personal. Man har också ett intresse i att skapa tillgång till miljöer och service på orten, vilket ytterligare understryker det gemensamma mellan grupperna.

Med idén om att dessa dagliga omsorger skall bidra till ökat samhällsdeltagande och att organisationen består av en serie verksamhetsgrupper i en kommun, kommer man att se på det traditionella dagcentret ur ett nytt perspektiv. Man ser en lokal, byggd och utformad för omsorgsverksamhetens behov där grupper av handikappade arbetar med sina verksamheter. Man anser sig ha löst frågan om dagliga omsorger genom att bygga en lokal!

Man har på ett rationellt sätt, vid sidan av vardagslivet på orten, tillgodosett frågan om dagliga verksamheter för flera grupper av vuxna personer med handikapp. Den risk man därvid löper är att man bygger en ny typ av "institution", som verkar genom att avskilja sig från det liv som levs på orten under dagtid.

9. STÖD TILL VERKSAMHETSGRUPPERNA

"Den organisation som bedriver de dagliga omsorgerna behöver utformas så att verksamhetsgruppernas mål skall kunna förverkligas"

Man måste konstatera att dessa grupper står inför komplexa uppgifter. Huvuduppgiften består av att garantera att personerna får uppleva en meningsfull tillvaro under dagtid. För att detta skall bli möjligt måste man lära känna personerna med handikapp och deras behov och önskemål.

Till detta kommer att personal måste klara av att utföra gruppens dagliga verksamheter, eftersom dessa är garantin för att arbetet sker med meningsfullhet och att det är ett omsorgsarbete som bedrivs.

Dessutom finns i detta ett socialt utvecklingsarbete. För att platser och miljöer i kommunen skall bli tillgängliga krävs ofta ett informationsarbete, ibland också insatser för förändra attityder och värderingar, så att personer ställer sig positiva till de handikappades närvaro i aktiviteter på orten.

Administration

Krav ställs också på ett administrativt arbete. Hit hör t.ex. frågor som rör personerna, de som gäller personens inskrivning och välbefinnande. Hit hör också frågor om kvaliteten på de omsorger som personen erhåller.

Till de administrativa uppgifterna hör också personalfrågor exempelvis sådana som gäller anställningsförhållanden eller personalutveckling, verksamhetens ekonomi samt uppgifter kring organisatorisk utveckling.

De administrativa problem som man ställs inför i en organisation som denna, är att finna de arbetsformer som är lämpliga när verksamheten är spridd till olika delar av kommunen. Ett ansvar i flera av dessa frågor måste finnas så att personerna i grupperna kommer att kunna delta. Det måste också finnas fortbildning som når personer i alla grupper. Samrådsformer måste skapas mellan grupperna och med föreståndaren.

Verksamhetens personal

Karaktäristiskt för personalfrågan är att man kommer att arbeta i små personalgrupper. Inom en och samma verksamhetsgrupp kanske det finns en eller två personal. Om flera grupper samarbetar finns det möjligheter för fler personal att träffas.

Då arbetsuppgiften kräver att man har omfattande kunskaper och metodik för att arbeta i gruppen, blir behovet av stöd till personal stort. Det gäller kunskaper om personer, deras behov och handikapp samt hur man arbetar tillsammans i grupp. Men det gäller också kunskaper och metoder för att arbeta med gruppens dagliga verksamheter. Det finns också behov av att personalgruppen utför ett socialt arbete.

I en verksamhet som arbetar med personer med handikapp och deras relation till livet på orten, är det inte alltid, även om det finns många goda erfarenheter, som man möts av positiva och välkomnande reaktioner från arbetsliv, samhällsservice och bland allmänhet. Ett emotionellt stöd till verksamhetsgruppen kan behövas för att motverka eventuella negativa upplevelser.

I personalgruppen är det också väsentligt att arbeta med värderingar och attityder till handikapp. Den grundläggande utgångspunkten för denna modell är att personen med handikapp är en fullvärdig samhällsmedborgare med rätt till ett liv bland personer utan handikapp.

Men om en sådan utgångspunkt inte är självklar blir det inte heller naturligt att se handikappades samhällsdeltagande som självklart. En väsentlig del av ett personalarbete i en verksamhet av detta slag måste därför inrikta sig på att klargöra rollen som samhällsmedborgare för personen med handikapp, för att få en utgångspunkt för denna form att bedriva dagliga omsorger.

Utveckling av arbetsmetoder

Krav på förändring och utveckling blir stora i en verksamhet som arbetar i närhet till arbetsliv och samhälle, eftersom grupperna då konfronteras med det nya eller ställs inför nya förutsättningar för sin verksamhet. Inför förändringarna måste man själv utvecklas för att kunna fortsätta sitt samarbete.

En annan källa till denna verksamhets förändring finns i ansvaret för att alla handikappade, inom personkretsen, får tillgång till dagliga omsorger. Det innebär att man måste ge ett stöd till såväl lätt som svårt handikappade. Eftersom gruppens verksamheter skall styras av behov hos personerna, kommer man att ställas inför de behov av omsorger som personer uppvisar vid en viss tidpunkt.

När personer med andra behov skrivs in i dagcenterverksamheten, innebär det krav på utveckling för att kunna svara också på dessa. Denna föränderlighet ställer krav på att det finns en öppenhet för att förändra existerande arbetsmetoder, liksom för att utveckla sådana som man inte har tillgång till.

Många av de problem som man ställs inför har inte svar som lätt låter sig formuleras. Många problem, särskilt kring de svårt handikappades situation, har man tidigare inte behövt beakta och man har därför inte försökt finna lösningar. Problemen blir därför inte alltid lösta genom att enbart tillämpa kunskaper som redan finns. Istället tvingas man formulera kunskaper av mer grundläggande slag, vilket kan kräva stöd från konsulter.

En organisation i samarbete med andra

Med en vidgad syn på denna organisation för dagliga omsorger, bör det konstateras att stöd och service till personen med handikapp också kommer från andra. Också inom andra organisationer finns ett ansvar för att tillgodose dessa personers behov. Ett samarbete behöver därför äga rum för att tillsammans bidra till att personen får uppleva ett gott liv.

10. DISKUSSION AV MODELLEN

Ett behov av dagliga omsorger växer fram

I den institutionella omsorgsorganisationen framstod inte behovet av en särskild form för dagliga omsorger som väsentligt. Det var vårdhemmet som ursprungligen hade uppgiften att svara för all stöd och service till personen, oavsett om det gällde boende, dagliga verksamheter eller service och fritid. I detta var det vårdavdelningen som hade den dominerande uppgiften. Där skulle personerna med handikapp vistas och där skulle de erhålla sin vård.

När formerna för att förmedla samhällets omsorger förändrats, framstår det allt tydligare att det finns ett behov av en särskild omsorgsform för att förmedla verksamheter under dagtid till personen. Med en socialpolitisk

inriktning som strävar efter ett ökat deltagande i samhällslivet för dessa personer, blir det logiskt att ha åtminstone två omsorgsformer, av olika karaktär. Medan en förmedlar service i bostad och hem, ger en annan stöd och service så att personen får tillgång till dagliga verksamheter för deltagande i arbetsliv och samhälle.

För personen utan handikapp finns boendet och arbetet inom skilda platser och miljöer på en ort. För att åstadkomma detta för personen med handikapp behövs dessa två kompletterande omsorgsformer där den ena ger omsorger i boendet och den andra förmedlar omsorger genom de dagliga verksamheterna.

Den fråga som behandlats här är den som berör formerna för hur de dagliga omsorgerna skall förmedlas. Det är således en modell för en omsorgsform som presenterats här, d.v.s. den ram inom vilken ett individuellt arbete sedan kommer att äga rum.

Modellen har vuxit fram ur erfarenheter från ett omsorgsarbete med personer med begåvningshandikapp. Här har den också exemplifierats med erfarenheter från ett arbete med dessa personer. Men en omsorgsmodell är generell. Det är först i relationerna mellan personen med handikapp och dennes personal som det specifika i ett handikapp avgörs. Det är således en form för dagliga omsorger som också kan gälla andra grupper med behov av samhällets stöd och service under dagtid. Innehållet i en verksamhet för dem kommer då naturligtvis att bli ett annat än för personer med begåvningshandikapp.

Dagcenter - en tidig lösning

Av historiska skäl utvecklades här i landet, när det gäller formen för att förmedla denna omsorg, dagcenter vilka fick detta ansvar. Man kan finna att de har sina rötter i erfarenheter gjorda under 30-talet.

Det är dock inte någon självklarhet att denna omsorgsform bör utformas så som ett dagcenter! Man bör vara medveten om att just denna lösning är ett resultat av de förutsättningar som gällt under den period då den vuxit fram.

Exempel på dessa förutsättningar är den tidigare traditionen av att institutionella omsorger skulle erbjudas personer med ett svårt handikapp, de som tidigare kallades "obildbara", medan integrerade omsorger var något för dem med ett lättare handikapp, de "bildbara". En annan förutsättning är exempelvis den strävan efter ett industriellt inriktat arbete som tog sig uttryck i att skyddad verkstad skulle vara en omsorgsform i 1967 års omsorgslag.

Förändrade behov - nya förutsättningar

Under 70-talet kom integrering att bli en dominerande fråga i omsorgsarbetet med personer med begåvningshandikapp. Därmed blev detta också en allt viktigare förutsättning för utformning av denna omsorgsform.

En ny förutsättning av mer grundläggande slag var att personer med ett begåvningshandikapp av ett mer svårt slag ställde krav på personligt utformade, och därmed nya, integrerade omsorger. Detta ägde rum i takt med att institutionella omsorgsformer förändrades. De integrerade blev alternativ till den vård som gavs på dessa institutioner. En social lagstiftning bekräftade utvecklingen.

Under denna förändringsprocess vann man erfarenheter om vidgade former för dagliga omsorger. I större utsträckning kom verksamheten att bedrivas

utanför de traditionella dagcentren. Dessa erfarenheter blev också grund för en utveckling av kunskap om denna omsorgsform.

Skilda uppfattningar - olika modeller

Samtidigt måste man vara medveten om att dessa förutsättningar uppfattas på skilda sätt. När detta sker leder det också till att man utformar en omsorgsform på olika sätt. Exempel på punkter där det finns skilda uppfattningar är t.ex. om integreringens innebörd. Det traditionella synsättet, att det främst är något för dem med ett lindrigt handikapp, ställs mot en annan uppfattning som uttrycker att det gäller samtliga, oavsett art och grad av handikapp.

En annan punkt där det finns skillnader utgörs av att man kan finna skilda åsikter om hur man uppfattar personen med handikapp inom denna omsorgsform. Är denne en person som skall påverkas, utvecklas och förändras, eller är det en person som har rätt till deltagande i samhällslivet oavsett art och grad av handikapp?

Bakom detta finns också skillnader i perspektiv ur vilket man ser, beskriver och analyserar denna omsorgsform. En sådan grund för ett perspektiv är den samhällsroll som man tilldelar personen med handikapp. Uppfattas denne som en patient, en person under utveckling eller som en fullvärdig medborgare, får detta olika konsekvenser för vilka frågor man väljer att formulera och vilka svar man därmed finner.

Detta har lett till att det idag finns olika modeller som kan formuleras för dagliga omsorger, vilka skiljer sig i ställningstaganden till grundläggande förutsättningar om personen med handikapp, dennes plats i samhället och omsorgernas roll i att förmedla ett samhällsstöd.

Modellen "dagliga omsorger för samhällsdeltagande"

Den här modellen har tagit några kända och accepterade förutsättningar på allvar och låtit dem bli utgångspunkt för ett ställningstagande till frågan om form för dagliga omsorger. Fokuseringen av dessa personers rätt till ett deltagande i samhällslivet leder då till en modell där det inte finns behov av begreppet dagcenter. Istället ses denna omsorgsform som bestående av en serie grupper, på skilda platser i en kommun, var och en med sin inriktning och karaktär, och med det stöd och den service som är adekvat för personens behov i denna grupp.

Att det resulterar i en omsorgsmodell som så skarpt avviker från hur man traditionellt arbetar idag, med en stark betoning av dagcentrets roll, får inte bli ett hinder i ett arbete med att skapa en omsorgsform för dessa personer. Den ideala lösningen ligger inte självklart i att använda traditionerna för att möta nya problem. Mycket kan också hämtas från visioner om ett gott liv för de mest svårt handikappade, även om man för stunden inte kan se hur den i detalj skall kunna förverkligas.

Samtidigt ligger i detta avstånd mellan ett traditionellt arbetssätt och en ny modell svårigheter av ett pedagogiskt slag. Det är en självklarhet att man inte lämnar invanda traditioner, rutiner och arbetsformer för att pröva på nya, särskilt som de bygger på förutsättningar av helt annat slag.

Slutord

Det är dock i frågan om vilket liv som personen med begåvningshandikapp önskar leva som man finner avgörande svar på frågan om vad som är önskvärda former för omsorger, då också dessa dagliga omsorger. Att personer med begåvningshandikapp först 1985 formellt fick rätten att begära

sina omsorger och att denna begäran skall vara utgångspunkt i en process för att finna dem, är en förutsättning som inte beaktats tidigare. Idag måste detta förhållande beaktas, om inte i praktiskt arbete så åtminstone i en generell omsorgsmodell. Med tiden kommer detta att bli en självklarhet, även om det idag inte finns kunskaper om vilka direkta konsekvenser som följer.

I ett omsorgsarbete med personer med ett svårt begåvningshandikapp finns idag en mycket begränsad uppfattning om hur deras liv kommer att kunna gestaltas och vilka omsorger som därför kommer att behövas. Här finns ett behov av visioner, ett framåtblickande som i frihet som befriar sig från traditioner som bygger på att de skall hänvisas till stora institutioner. I sådana visioner finns hjälpmedel för att skapa lösningar som idag kanske inte blir perfekta i en strävan till förverkligande, men som kan utgöra embryo till något som kan utvecklas till nya omsorgsformer.

Faktum kvarstår att dagcenter som omsorgsform ställts inför helt nya problem än tidigare. Helt nya förutsättningar finns också för att bedriva denna omsorgsform. Det leder till ett hårt arbete med att finna nya lösningar. Den modell som presenterats här har inte som ambition att bli slutlig. Det finns en rad ytterligare frågor som behöver beskrivas och besvaras för att den skall kunna vidgas och fördjupas. Denna modell avser dock att vara ett bidrag i en pågående utvecklingsprocess.

SLUTDISKUSSION

Med det här projektet vill vi uppmärksamma några frågor kring dagliga omsorger för personer med begåvningshandikapp. Som framgår har dess form och innehåll inte alltid varit given, utan förändringar har varit många.

Det är en ung omsorgsform som utvecklats inom ramen för det välfärdssamhälle som etablerats i Sverige under efterkrigsåren med sin bakgrund i 50- och 60-talens idéer om integrerade omsorger. Under 70-talets starka etablering av dessa, skapades också en grund för den dagcenterverksamhet som vi ser idag.

Men det här är en omsorg under förändring! Efter en så här förhållandevis kort erfarenhet av integrerade omsorger, och då också av dagliga omsorger, är det naturligt om man inte hunnit finna form och innehåll. Det grundläggande syftet om ett vidgat och fördjupat deltagande i samhällslivet för personer med begåvningshandikapp har väl inte heller blivit realitet för alla.

Samtidigt ställs omsorgerna för personer med begåvningshandikapp inför nya förutsättningar, exempelvis i form av förändrade värderingar och nya sociala strukturer i samhället. Till detta kommer nya sociala lagar och bestämmelser. I detta ligger krav på utveckling av omsorger, också för de dagliga omsorgerna.

En sådan förhållandevis ny förutsättning är att det kommunala ansvaret och engagemanget blivit avsevärt mycket större efter socialtjänstlagens tillkomst. Att den inte omedelbart fått genomslagskraft och konsekvens förefaller ganska naturligt, eftersom detta är ett undervisnings-, vård- och omsorgsområde som har en 100-årig tradition med landsting, bara ett fåtal kommuner, som huvudman.

Dock finns det erfarenheter av samarbete mellan kommuner och landsting, där man samlats kring ett utvecklingsprojekt. Det som äger rum i Lidingö är ett av dessa. Trots sin anspråkslöshet har det visat att man kan hysa goda

förhoppningar om att det är möjligt för en kommun att ta ansvar för dagliga omsorger om personer med begåvningshandikapp. Där framgår att

- * dagcenterverksamhet kan bedrivas i kommunal regi,
- * personer med begåvningshandikapp kan få del av goda dagliga verksamheter i en kommun,
- * det går att utveckla en hög grad av deltagande i samhällslivet i kommunen,
- * det finns en tillgänglighet vad gäller platser och miljöer för dagliga verksamheter i kommunen,
- * det finns en positiv inställning till personer med begåvningshandikapp,
- * det finns hinder i denna process, vilka måste övervinnas

Mot bakgrund av att vi anser att det är viktigt med ett öppet sinne för att finna nya former för att bedriva dessa omsorger, vill vi bidra till att finna nya former och innehåll för dessa dagliga omsorger. I den här rapporten vill vi också föreslå en alternativ modell för denna omsorg i förhållande till vad dagcentret representerar.

Med rapporten vill vi också konstatera att det går att formulera en sådan modell som ger en annan betoning av de faktorer som denna verksamheter arbetet med. Modellen för daglig verksamhet koncentreras till fem postulat. Sätter man vart och ett av dessa i relation till vad som hänt under de här åren vid dagcenterverksamheten i Lidingö, kan man göra några konstateranden.

De dagliga omsorgernas uppgift är att bidra till att den enskilde personen med handikapp får uppleva ett gott liv: Projektet har inte direkt studerat huruvida kommunal daglig omsorg leder till ett gott liv. Vi har inte undersökt hur man mår eller hur man värderar sin situation. Vissa tecken kan dock indirekt skönjas. Hade verksamheten lett till en försämrad livskvalitet borde detta ha avspeglats i sådana saker som en försämrad social situation, begränsade ADL-färdigheter och en ökad frekvens av beteendestörningar. Så var inte fallet.

De dagliga omsorgernas uppgift består i att på de platser och miljöer i kommunen, där personer utan handikapp arbetar eller vistas dagtid, göra trygga och säkra platser tillgängliga för personer med handikapp, som arbetar där med sina verksamheter: Många av personerna med begåvningshandikapp har sin huvudsakliga sysselsättning på allmänna arbetsplatser, alla äter lunch på allmänna restauranger, undervisning sker hos "Komvux" och de flesta utnyttjar allmänna färdmedel till och från sina arbetsplatser.

I samband med den delundersökning om tillgång till allmänna arbetsplatser i Lidingö kommun, som genomfördes av en inom personalgruppen, framkom att det fanns arbetsplatser som inte vore lämpliga för den grupp som vid denna tidpunkt fanns inom dagcenterverksamheten. Dessa platser var bullriga och krävde samspel med komplicerade maskiner.

Gruppens verksamheter och arbetsplatser, stöd och service, utformas efter dess behov - även mål och förutsättningar blir specifika för gruppen: Verksamhetsgruppernas inriktning är mycket skiftande, och de har utformats efter de enskilda personernas behov. De personalkategorier som finns har till viss del valts ut efter gruppernas inriktning och behov. Man får visst stöd och service från omgivningen genom att personal på ordinarie arbetsplatser utnyttjas som handledare. Man har i huvudsak goda relationer till omgivningen och man känner sig behövd genom de arbetsinsatser man gör. Gruppernas behov som helhet är inte kartlagda, däremot de enskilda personernas.

Organisationen för de dagliga omsorgerna består av de verksamhetsgrupper som etablerats i kommunen: Verksamheten har utvecklats från en grupp som hade sin huvudsakliga verksamhet i dagcenterlokalen och dess närhet, till allt fler grupper, var och en med sin specifika inriktning (kontor, reklam, hantverk) plus en rad individuella platser.

Den organisation som bedriver de dagliga omsorgerna behöver utformas så att verksamhetsgruppernas mål skall kunna förverkligas. Målen för grupperna har hela tiden varit att ge varje person en meningsfull daglig omsorg (d.v.s. efter hans eller hennes behov och intressen), och för detta har man utnyttjat arbetsplatser och arbetsuppgifter som normalt förekommer i kommunen. Man har lärt känna de enskilda personernas behov och intressen genom successivt gjorda personbeskrivningar.

Man har sedan starten ägnat mycket tid åt att informera utåt om sin verksamhet och kapacitet. Genom personalkonferenser och studiebesök har man försökt utveckla personalgruppen för ett samhällsinriktat arbete. Arbetsmetoderna utvecklas fortlöpande. Vissa personalkategorier har rekryterats speciellt för gruppernas behov. Vissa hinder har dock upplevts i relation till andra organisationer, men som överkommit under hand.

Hinder har dock inte uppstått i relation till kommunens organisation som helhet, trots att denna inte hade någon erfarenhet av huvudmannaskap för särskilda omsorger sedan tidigare. En slutsats är därför att en fungerande plattform för dagliga verksamheter kan inrymmas inom en primärkommunal organisation.

Även om det inte har varit ett område för mer intensiv analys, kan vi också konstatera att det är ett intensivt och krävande arbete som krävs för att ett förändringsarbete skall kunna äga rum. Utöver att förmedla dagliga verksamheter till personer med begåvningshandikapp, måste man samtidigt se att det är ett arbetsuppgift att genomföra ett förändringsarbete så att denna omsorgsform blir positiv för personen.

Förhoppningsvis skall erfarenheterna från Lidingö dagcenter och den modell som presenterats här, ha ett bidrag i denna process. Självklart kommer dessa erfarenheter inte att kunna kopieras på andra platser. Det är dock vår förhoppning att de kommer att kunna verka stimulerande i denna utveckling.

REFERENSER

Bergström, G. Gustafsson, H. Håkansson, E. Lindholm, B. Schneider, L. 1977: Dagcenter. Utveckling - Förändring - Framtid. Stockholm: ALA.

Carlsund, 1965: Informationsskrift. Stockholm: Stockholms Stads Centralstyrelse.

Dagcenter för utvecklingsstörda, 1971: Socialstyrelsen redovisar. Nr 37. Stockholm: Allmänna förlaget.

Enochsson, G. Ericsson, K. Jansson, L-G. 1976: Omsorger genom dagcenter. Rapport. Uppsala: Forskningsgrupp Mental Retardation.

Ericsson, K. 1980: Dagcenter. PM. Uppsala: Forskningsgrupp Mental Retardation.

- Ericsson, K. 1981a: Utvärdering av dagcenterverksamhet. ur Kebbon, L. et al. *Evaluering av öppna omsorgsformer*. Stockholm: Liber förlag.
- Ericsson, K. 1981b: Livsmiljöer för utvecklingsstörda personer inom institutionella och integrerade omsorger två omsorgsvärldar. ur *Sävstaholmssymposium "Forsknings- och utvecklingsinsatser för psykiskt utvecklingsstörda"*. Stockholm: Sävstaholmsföreningen.
- Ericsson, K. 1982: *Modell för dagcenterverksamhet för ökat samhällsdeltagande*. PM. Stockholm: Omsorgsnämnden.
- Ericsson, K. 1985: *Vuxna handikappades dagliga verksamheter i en kommun*. PM. Stockholm: Omsorgsnämnden.
- Ericsson, K. 1986a: *Omsorger för förståndshandikappades samhällsdeltagande*. *Socialmedicinsk Tidskrift*, nr. 1-2.
- Ericsson, K. 1986b: *Normaliseringsprincipen och samhällets stöd till förståndshandikappade*. PM. Uppsala: Forskningsgrupp Mental Retardation.
- Ericsson, K. 1987: *Community services: purposeful daily activities*. AFMR conference, Singapore. PM. Uppsala: Forskningsgrupp Mental Retardation.
- Ericsson, K. 1989a: *Omsorgernas förändring på de utvecklingsstördas villkor*. ur *Sävstaholmssymposium "Vad innebär dagens forsknings- och utvecklingsarbete för den utvecklingsstörde år 1998?"* Stockholm: Sävstaholmsföreningen.
- Ericsson, K. 1989b: *Samhällsdeltagande för personer med begåvningshandikapp*. PM. Uppsala: Forskningsgrupp Mental Retardation.
- Eriksson, I. Engdahl, C. (1986): *Sveriges första sysselsättningsexternat i Stockholms stad*. Stockholm: Omsorgsnämnden.
- Ericsson, K. Ericsson, P. 1980: *Två synsätt på boende för personer med förståndshandikapp*. FUB:s föredragsserie. Stockholm: Riksförbundet FUB.
- Ericsson, K. Schultz, T. Sträng, G. 1982: *Utformning av dagcenterverksamhet för ökat samhällsdeltagande*. Utredning. Stockholm: Omsorgsnämnden.
- Granath, K-E. (1955): *Daghem och externa sysselsättningsavdelningar för psykiskt efterblivna i Stockholm*. ur 1951 års sinnesslövsutredning.
- Hallunda dagcenter 1984: *Hallunda dagcenter: Arbetsgrupper i utveckling*. PM. Stockholm: Omsorgsnämnden.
- Hermansson, E. 1977: *Dagcenter för produktion eller individuell utveckling?* Rapport. Uppsala: Forskningsgrupp Mental Retardation.
- Karlsson-Backman, E. Renlund, C. 1974: *Dagcenterverksamhet - modell och verklighet*. Rapport. Uppsala: Forskningsgrupp Mental Retardation.
- Kebbon, L. Granat, K. Ericsson, K. Lörelius, J. Nilsson, A-C. Sonnander, K. 1981: *Evaluering av öppna omsorger*. Stockholm: Liber förlag.
- Nirje, B. 1969: *Normaliseringsprincipen*. *Psykisk Utvecklingshämning*, nr.1.
- Granath, K-E. (1955): *Daghem och externa sysselsättningsavdelningar för psykiskt efterblivna i Stockholm*. ur 1951 års sinnesslövsutredning.

Persson, L. (1982): Dagcenter - en väg ut. Om ett dagcenter i Östersund. ur Socialstyrelsens PM 31/82. "Vägen ut från dagcenter". Stockholm: Socialstyrelsen.

SFS 1954:483. Lag om undervisning och vård av vissa psykiskt efterblivna.

SFS 1969:940. Lag angående omsorger om vissa psykiskt utvecklingsstörda.

SFS 1980:620. Socialtjänstlag. Svensk författningssamling. Stockholm: Liber.

SFS 1985:568. Lag om särskilda omsorger om psykiskt utvecklingsstörda m.fl.

SOU 1966:9. Omsorger om psykiskt efterblivna. Stockholm: Liber förlag.

SOU 1981:26. Omsorger om vissa handikappade. Betänkande av omsorgskommittén. Stockholm: Liber förlag.

Söder, M. 1978: Anstalter för utvecklingsstörda. Stockholm: ALA.

Walujo, S. Malmström, C. (1979): Gemenskap - samarbete - utveckling. Stockholm: LT-förlag.